

НОВЕЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ: ПРОЦЕСУАЛЬНА ПАНАЦЕЯ ЧИ ІЛЮЗІЯ?

УГРИНОВСЬКА Оксана Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

ПІНЯШКО Михайло Миколайович - магістр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, спеціалізація «Правосуддя та судове адміністрування»

УДК 347.97

DOI 10.32782/LAW.2020.2.12

Публікація присвячена аналізу особливостей окремих аспектів інституту касаційного провадження у цивільному процесі із урахуванням останніх змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо імплементації касаційних фільтрів.

У цій статті з'ясовано, які саме особи мають право на касаційне оскарження. Визначено, що статус учасника касаційного провадження не завжди обтяжений попередньою участю у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції. Досліджено актуальні підходи Верховного Суду у справах за участю прокурора як суб'єкта права на касаційне оскарження. Акцентовано увагу на доцільності «апеляційного бар'єру» у випадках касаційного оскарження судових рішень «іншими особами, про права, інтереси та(або) обов'язки яких судом прийнято рішення без їх участі».

Також досліджено умови застосування та ефективності касаційних фільтрів, проаналізовано недоліки юридичної техніки при формулюванні підстав оскарження судових рішень, продемонстровано неналежний рівень «якості закону», що регламентує застосування касаційних фільтрів та запропоновано шляхи покращення правового регулювання функціонування останніх.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільний процес, касаційне провадження, касаційні фільтри, суб'єкти права на касаційне оскарження судових рішень.

Постановка проблеми

Захист прав та свобод людини і громадянина становить найважливішу функцію судової влади на конституційному рівні, у чому виявляється системність та єдність державної політики у сфері судочинства. Питання щодо побудови моделі касаційного перегляду виявилось, як засвідчив досвід останніх років, одним із ключових питань розвитку судової системи. З початку роботи Касаційного цивільного суду (далі – КЦС ВС) з ВССУ та ВСУ до нього передано 27 500 справ. Усього в КЦС ВС на розгляді у 2018 році було 53 500 справ (з урахуванням нових справ).

У 2019 році на розгляд до Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду надійшло понад 26 тис. процесуальних звернень: касаційних скарг, апеляційних скарг, заяв за нововиявленими та виключними обставинами, клопотань про визначення підсудності, кількість яких дещо збільшилась порівняно з 2018 роком (1,1 тис.), а саме на 4,6 %. Переважну кількість нових надходжень до КЦС становлять, як і раніше, касаційні скарги (25,6 тис.). За результатами судового розгляду колегіями у складі трьох чи п'яти суддів скасовано 6,4 тис. судових рішень, ухвалених місцевими та апеляційними судами, що становить 32,2 % переглянутих по суті судових рішень (19,9 тис.); змінено 367 судових рішень. Із загальної кількості скасованих судових рішень: 2,8 тис. (44,1 %) скасовано з направленням справи на новий розгляд; 1,7 тис.

(26 %) – із ухваленням нового рішення; 1,1 тис. (17,3 %) – із залишенням у силі рішення суду першої інстанції; 265 (4,1 %) – із закриттям провадження у справі/залишенням заяви без розгляду; 167 (2,6 %) судових рішень скасовано із направленням справи для продовження розгляду [1].

Зважаючи на надмірне завантаження суду касаційної інстанції, потреба у запровадженні касаційних фільтрів з метою забезпечення ефективності здійснюваного правосуддя, а також розумного строку розгляду справ є об'єктивною. При цьому, імплементація таких фільтрів не є винятково українським ноу-хау. Так, відповідно до ст. 367а Закону про цивільне судочинство Словенії Верховний Суд надає допуск до ревізії, якщо в її рамках розглядаються питання права, що мають фундаментальне значення або якщо зміни в законодавстві чи збереження одноманітності судової практики вимагають ухвалення рішення Верховним Судом. До таких ситуацій, наприклад, відносять випадки, коли при розгляді правового питання рішення апеляційного суду відрізняється від практики Верховного Суду чи відсутня як судова практика останнього, так і єдина практика апеляційних судів, або ж якщо розглядається правове питання, щодо якого відсутня універсальна практика Верховного Суду. Аналогічні підстави для касаційного оскарження судових рішень містяться у законодавствах інших зарубіжних держав, наприклад, Австрії та Хорватії [6].

Аналіз останніх наукових досліджень

Правова природа касаційного перегляду у цивільному процесі досліджувалася такими вченими, як С. Я. Фурса та О.А. Тимошенко. Проблематика суб'єктного складу осіб, які мають право на касаційне оскарження піднімалася у наукових працях К.В. Гусарова та Д.В. Ліпського. Аналіз доступності правосуддя в контексті обмеження права на касаційне оскарження здійснювали також А.О. Згамою, Н.Ю. Сакарою, А.В. Помазановим та ін.

Мета статті

Так, 15 січня 2020 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» (далі – Закон №460-ІХ або Закон «про касаційні фільтри»), який набрав чинності 08 лютого 2020 року. Цим законом, серед іншого, доповнено перелік малозначних справ; змінено порядок розгляду відводу складу суду; змінено види забезпечення позову; доповнено вимоги до заяв, скарг, клопотань та заперечень; змінено наслідки закриття провадження у справі, яка не підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства; змінено перелік судових рішень, які можуть оскаржуватися в апеляційному та касаційному порядку; запроваджено касаційні фільтри шляхом встановлення вичерпного переліку підстав для оскарження судових рішень (як процесуальних, так і по суті спору); змінено межі розгляду справи касаційним судом; допущено ряд точкових змін, зокрема, щодо реквізитів касаційної скарги, строку вирішення питання про відкриття касаційного провадження тощо.

З огляду на динамічні законотворчі процеси та постійне бажання законодавця змінювати правове регулювання діяльності судів касаційних інстанцій метою статті є аналіз реформування цивільного процесуального законодавства в контексті касаційного перегляду.

Виклад основного матеріалу

Буквально термін «касація» (лат. quassare «трясти»; «пошкоджувати»; «розбивати») означає перегляд або скасування вищим державним органом судового рішення через недотримання або порушення правил судочинства інстанцією, яка ухвалила рішення. Касація (касаційне провадження) виникла в Середньовічній Франції в період становлення там абсолютної монархії [5]. Так, назва інституту касації, вперше закріпленого у французькій системі правосуддя, походить від французького дієслова “kasser” – ламати. За Французьким

ЦПК 1806 року, касаційний суд – вища судова інстанція, яка здійснювала перевірку судового рішення тільки з точки зору додержання норм права, тоді коли суди апеляційної інстанції як суди другої інстанції переглядали справи по суті, розглядаючи як питання факту, так і питання права, допускаючи при цьому подачу нових доказів, здійснюючи їх перевірку й оцінку [3].

У цій статті хочемо наголосити на особливості процесуального статусу суб'єктів права касаційного оскарження:

I. Поняття «суб'єкт права на касаційне оскарження»

Так, суб'єктами права на касаційне оскарження – є особи, котрі у відповідності до цивільного процесуального закону вправі ініціювати перегляд оскаржуваного судового рішення у касаційному порядку. На думку, Р.М. Мінченка, для того, щоб стати суб'єктом касаційного оскарження, особа повинна володіти правом на касаційне оскарження – гарантованим державою правом осіб, які брали участь у справі та їх правонаступникам і осіб, які не брали у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки на можливість звернення до суду касаційної інстанції з метою перевірки законності рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та постанов, ухвал суду апеляційної інстанції, що набрали законної сили [8]. На нашу думку, з такої інтерпретацією категорії «суб'єктів касаційного оскарження» погодитися складно з огляду на те, що вказане визначення не повністю охоплює всіх суб'єктів, котрі у відповідності до положень національного законодавства можуть ініціювати перегляд оскаржуваного судового рішення у касаційному порядку.

Так, із визначення, наданого Р.М. Мінченком, слідує, що суб'єкти права на касаційне оскарження поділяються на тих, хто брав участь у справі (або їх правонаступникам) і тих, котрі участь у справі не брав. При цьому, до останніх учений відносить тільки «осіб, які не брали у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки». Натомість реалізація права решти суб'єктів на касаційне оскарження, на переконання автора, обтяжена участю у

справі. Утім, відповідно до частини 3 статті 24 Закону України «Про прокуратуру» в редакції від 03 липня 2020 року право подання апеляційної чи касаційної скарги на судові рішення в цивільній, адміністративній, господарській справі незалежно від участі надається прокурору вищого рівня, а саме: Генеральному прокурору, його першому заступнику та заступникам, керівникам обласних та окружних прокуратур, першим заступникам та заступникам керівників обласних прокуратур, керівнику, заступникам керівника, керівникам підрозділів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Таким чином, визначення Р.М. Мінченка щодо суб'єктів касаційного оскарження судового рішення у цивільному процесі не охоплює перерахованих осіб, які, між тим, можуть звертатися до суду касаційної інстанції з відповідними скаргами.

Згідно із частиною 1 статті 389 ЦПК України правом на оскарження судового рішення до суду касаційної інстанції наділені учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Що торкається учасників справи, то перелік таких дефіновано у частинах 1-4 статті 42 процесуального закону, зокрема: сторони та треті особи (у позовному провадженні), заявник та боржник (у наказному провадженні), заявник і заінтересовані особи (у справах окремого провадження).

Статусом учасників справи наділені також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Прикладом останніх можуть бути провадження у справах при зверненні до суду Уповноваженого ВРУ з прав людини або ж у разі представництва прокурором інтересів держави тощо.

Утім, необхідно наголосити, що можливість звернення останніх до суду, у тому числі й при ініціюванні перегляду судових рішень у касаційному порядку, обтяжена обов'язком доведення підставності звернення. Описане пропонується детальніше розглянути на прикладах звернення прокурора в інтересах держави з урахуванням актуальної судової практики.

II. Правосуб'єктність прокурора на стадії касаційного оскарження: актуальні підходи Верховного Суду

Об'єднана палата Касаційного господарського суду у постанові від 07 грудня 2018 року у справі № 924/1256/17, здійснюючи тлумачення ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» у системному зв'язку з положеннями процесуального законодавства, зазначила, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави у двох випадках: 1) якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати такий захист у спірних правовідносинах; 2) якщо немає органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах [20].

При цьому, Велика Палата Верховного Суду (далі - ВП ВС) у постанові від 26 червня 2019 року у справі № 587/430/16-ц конкретизувала вищенаведені висновки Об'єднаної палати Касаційного господарського суду, вказавши на необхідність у кожному конкретному випадку перевіряти: 1) доводи сторін щодо наявності чи відсутності повноважень органів влади здійснювати захист законних інтересів у спосіб, який обрав прокурор та 2) доводи прокурора з приводу відсутності органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави [12].

У постанові від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19 ВП ВС, вирішуючи питання про наявність підстав для представництва інтересів держави прокурором у суді, звернула увагу на те, що якщо підставою для представництва інтересів держави прокурор зазначив відсутність органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, цей довід

прокурора суд повинен перевірити незалежно від того, чи надав прокурор докази вчинення ним дій, спрямованих на встановлення відповідного органу. Тобто суд самостійно перевіряє, чи справді відсутній орган, що мав би для захисту інтересів держави звернутися до суду з таким позовом як заявив прокурор. Процедура, передбачена ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», застосовується тільки до встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження з такого захисту. Іншими словами, прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це відповідного суб'єкта лише тоді, коли той має повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, але не здійснює чи неналежно їх здійснює. ВП ВС також зазначила, що у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача [10]. У випадках недоведеності підстав звернення касаційна скарга, подана прокурором, не приймається та повертається на підставі частини 2 статті 393, пункту 5 частини 2 статті 392 та пункту 4 частини 4 статті 185 ЦПК України.

III. Процесуальний статус «осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та(або) обов'язки» на стадії касаційного провадження

Ще однією цікавою категорією суб'єктів права на касаційне оскарження є «особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки». Верховний Суд у своїй постанові від 11 липня 2018 року по

справі № 911/2635/17 вказав, що, на відміну від оскарження судового рішення учасником справи, не залучена до участі у справі особа повинна довести наявність у неї правового зв'язку зі сторонами спору або безпосередньо судовим рішенням через обґрунтування наявності трьох критеріїв: вирішення судом питання про її право, інтерес, обов'язок, і такий зв'язок має бути очевидним та безумовним, а не ймовірним.

Таким чином, рішення є таким, що прийняте про права та обов'язки особи, яка не була залучена до участі у справі, якщо в мотивувальній частині рішення містяться висновки суду на права та обов'язки цієї особи, або у резолютивній частині рішення суд прямо вказав про права та обов'язки таких осіб [14]. Відмежовуючи осіб, про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки яких суд прийняв рішення, від третіх осіб, котрі не заявляють самостійних вимог на предмет спору, варто звернути увагу на таке. По-перше, відповідно до статті 53 ЦПК України суд має підстави для залучення третьої особи без самостійних вимог, коли «рішення у справі може вплинути на її права та (або) обов'язки щодо однієї зі сторін». Застосована законодавцем юридична техніка дозволяє дійти до переконання, що словосполучення «може вплинути» охоплює більш широкий спектр випадків, у порівнянні з формулюванням «суд вирішив питання про». По-друге, залучення третіх осіб без самостійних вимог обумовлене ухваленням рішення по суті спору, хоч інтерес таких осіб і носить процесуальний, а не матеріально-правовий характер. Утім, що торкається осіб, про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки яких суд вирішив питання, то поява останніх у процесі не залежить від ухвалення рішення по суті позовних вимог. Так, питання права таких осіб можуть вирішуватися приміром в ухвалах про забезпечення позову чи про затвердження мирової угоди.

Також, у відповідності до вимог частини 4 статті 389 ЦПК України касаційне оскарження судових рішень особами, питання про права, інтереси та (або) обов'язки яких вирішив суд, можливе лише після їх перегляду в апеляційному порядку за апеля-

ційною скаргою таких осіб, крім випадку, коли судові рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки відповідних осіб було ухвалено безпосередньо судом апеляційної інстанції. У юридичних колах з даного приводу існують різні правові позиції, а саме: щодо можливості прямого допуску касаційного оскарження судових рішень, не зобов'язуючи осіб, про права, обов'язки та(або) інтереси яких судом вирішено питання долати «апеляційний бар'єр» за їхньою апеляційною скаргою. Основними аргументами прихильників підходу, згідно із яким необхідно забезпечувати прямий доступ до можливості касаційного оскарження таким особам є:

1) зміст ч. 4 ст. 389 ЦПК України, в якому мова йде лише про оскарження судового рішення, що виключає поширення зазначеної норми на випадки оскарження постанов апеляційного суду;

2) згідно з ч. 4 ст. 389 ЦПК України, особи, про права, інтереси та(або) обов'язки яких судом вирішено питання, користуються процесуальними правами учасника справи лише після відкриття касаційного провадження (вочевидь, у випадку обов'язкового попереднього апеляційного оскарження вказані права учасника такі особи мали б з моменту відкриття апеляційного провадження на підставі ч. 3 ст. 352 ЦПК України);

3) необхідність забезпечення права особи на касаційне оскарження рішення суду апеляційної інстанції та запобігання потраплянню особи в ситуацію «замкненого кола», за якої подання касаційної скарги ставиться під умову, яка завідомо не може бути виконана [2].

Ми вважаємо, що існування «апеляційного бар'єру» для таких осіб у відповідності до частини 4 статті 389 ЦПК України є необхідністю, а перелічені аргументи 1-3 таку позицію жодним чином не спростовують, враховуючи наступне. Так, перший аргумент не відповідає частині 1 статті 258 ЦПК України, якою з-поміж судових рішень чітко персоніфіковано постанови. Думається, що другий аргумент прихильників підходу щодо відсутності «апеляційного бар'єру» по суті апелює до самого фак-

ту наявності положення, передбаченого ч.4 ст.389 ЦПК України. Інакше кажучи, на переконання прихильників цього підходу, про обов'язковість апеляційного оскарження свідчила б відсутність ч.4 ст.389, позаяк вже існує припис, викладений у частині 3 статті 352 ЦПК України. Утім, зважаючи на те, що припис ч.4 ст.389 ЦПК України все ж реально існує, то відпадає необхідність долати «апеляційний бар'єр». Утім, з такою логікою погодитися складно у зв'язку з тим, що дві останні процитовані норми процесуального закону мають відмінні предмети правового регулювання та не суперечать одна одній. Так, ч.4 ст.389 ЦПК України розрахована на випадки, коли питання про права, інтереси та(або) обов'язки осіб без їх участі вирішив суд апеляційної інстанції. У свою чергу, ч.3 ст.352 регулює випадки, коли такої помилки припустився суд першої інстанції. Поряд з цим, відсутність положень, передбачених частиною 4 статті 389 ЦПК України, призвела б до порушення доступу вказаних осіб до правосуддя, оскільки унеможливила б оскарження судового рішення.

Що торкається третього аргументу, то його підтримка означала б перетворення суду касаційної інстанції в суд права та факту, що суперечитиме самій природі інституту касаційного оскарження, оскільки Верховний Суд таким не є [4]. Це положення знайшло своє відображення й у судовій практиці [24]. Насамкінець, про правильність нашої позиції щодо потреби в попередньому апеляційному оскарженні особами, питання про права, свободи та(або) інтереси яких вирішувалося судом без їх участі, свідчить також зміст частин 2 та 3 статті 370 ЦПК України. Цитовані норми уповноважують суд апеляційної інстанції у випадках, коли заявниками є згадані вище особи, зупиняти дію прийнятих постанов, а у випадках, передбачених процесуальним законом – скасовувати їх. На наше переконання, необхідно звернути увагу також і на судову практику з даного питання.

Постановляючи ухвали від 14 лютого 2020 року у справі №463/2390/15-ц, від 08 квітня 2019 року у справі №291/1008/18 та від 23 січня 2019 у справі №219/4727/18,

Верховний Суд вказав, що аналіз положень частин першої та четвертої статті 389 ЦПК України дає підстави для висновку про те, що касаційна скарга може бути подана особою, яка не брала участі у справі, за умови перегляду апеляційним судом її апеляційної скарги на судові рішення суду першої інстанції, оскільки саме суд першої інстанції визначає суб'єктний склад сторін [27],[25],[29].

IV. Підстави оскарження судових рішень по суті справи: умови застосування

Пунктом 1 частини 2 статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції від 20 червня 2020 року (далі – Закон №1402-VIII) визначено, що Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом. Згідно із пунктом 8 частини 2 статті 129 Конституції України до основних засад судочинства віднесено «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення». Аналогічне положення продубльовано статтею 14 Закону №1402-VIII.

Академічний тлумачний словник визначає, що «забезпечення» права передбачає гарантування такого права, створення надійних умов для його реалізації. Відтак, зі змісту наведених положень національного законодавства випливає, що можливість апеляційного оскарження громадянам гарантується. Між тим, що торкається касаційного оскарження судових рішень, то випадки останнього є обмежені процесуальним законом. Така позиція законодавця відповідає положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у редакції від 02 жовтня 2013 року (далі – Конвенція або ЄКПЛ).

Європейський суд з прав людини (надалі – ЄСПЛ або Суд) у своїй прецедентній практиці протягом тривалого часу дотримується послідовного підходу, відповідно до якого пункт 1 статті 6 Конвенції надає широкий спектр гарантій під час

провадження в суді першої інстанції, однак не зобов'язує держав-учасниць засновувати суди апеляційної та касаційної інстанції. Водночас якщо останні створені, то особі має гарантуватися дотримання гарантій, передбачених п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, і на рівні цих судів, хоча у таких випадках можуть застосовуватися менш суворі стандарти (*Delcourt v. Belgium*, no. 2689/65, 17 January 1970, § 25, Series A no. 11), зважаючи на специфічні властивості проваджень у таких судах, їх функції, обсяг вже наданих гарантій права на справедливий судовий розгляд у конкретній справі у судах нижчих інстанцій (*Levages Prestations Services v. France*, no. 21920/93, § 48, 23 October 1996). З цієї точки зору, ЄСПЛ розрізняє функції та завдання судів апеляційної та касаційної інстанцій: якщо апеляційний перегляд розглядається як мінімальний стандарт оскарження, то касаційний перегляд традиційно вважається екстраординарним з огляду на особливий характер касаційного суду як суду найвищої інстанції, специфіку його повноважень з точки зору обмеження винятково питаннями права, більший ступінь формальності процедур [7]. Зважаючи на викладене, ідея введення касаційних фільтрів на стадії касаційного оскарження Законом №460-IX видається прийнятною і такою, що відповідає цільовому призначенню інституту перегляду судових рішень.

Надалі у статті пропонується проаналізувати доповнення, внесені Законом №460-IX у частині касаційних фільтрів. Так, указаним законом частину 2 статті 389 ЦПК України викладено у новій редакції, у якій зафіксовано «виключні» підстави для оскарження судових рішень. При цьому, варто наголосити, що пунктами 1-3, а також абзацом 1 пункту 4 цитованої норми визначаються підстави саме для оскарження рішень по суті спору. Натомість, абзац 2 пункту 4 статті 389 ЦПК України стосується випадків оскарження процесуальних рішень, передбачених пунктами 2, 3 частини 1 статті 389 ЦПК України.

Відповідно до пункту 1 частини 2 статті 389 ЦПК України підставою для оскарження судового рішення є неврахування судом апеляційної інстанції висновку Верховно-

го Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, окрім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку. Національне законодавство не дає визначення поняттю «подібні правовідносини». Як наслідок, визначення подібності правовідносин здійснюється із урахуванням критеріїв, сформованих за результатами правозастосовної практики.

Так, термін «подібні правовідносини» може означати як такі, що мають лише певні спільні риси, так і ті правовідносини, що є тотожними, тобто такими самими, як інші. Подібність правовідносин визначається за їх елементами: суб'єктами, об'єктами та змістом (правами й обов'язками суб'єктів правовідносин). З теорії права відомо, що суб'єктний і об'єктний критерії подібності правовідносин мають значення тоді, коли гіпотеза норми права, що має бути застосована для врегулювання цих відносин, вказує на конкретний вид суб'єктів або об'єктів права, яких стосується правило диспозиції цієї норми. Якщо норма права не передбачає, що її дія поширюється лише на обмежене коло осіб, суб'єктний критерій не впливає на кваліфікацію певних правовідносин як подібних. З огляду на вказане основним критерієм, без якого неможливо встановити подібність правовідносин, є їх юридичний зміст – права й обов'язки учасників [23]. У справах №№761/31121/14-ц, 522/2202/15-ц ВП ВС встановила, що відмінність в об'єктах спору не свідчить про неподібність правовідносин [11], [9]. Також для визначення подібності правовідносин слід брати до уваги предмет та підстави позову, зміст позовних вимог та фактичні обставини справи, матеріально-правове регулювання спірних правовідносин.

Поряд з цим, виникають питання до законодавця щодо того, чи в цілому є виправданим та ефективним запровадження фільтру саме «неврахування висновків ВС у подібних правовідносинах», який змістовно мав би «відсіювати» окремі справи вже на стадії відкриття провадження. Утім, подібність таких правовідносин визначається лише після відкриття провадження у справі на рівні колегії суддів, а висновок про

відсутність подібності певних правовідносин є підставою для закриття провадження у справі у відповідності до пункту 5 частини 1 статті 396 ЦПК України. Інакше кажучи, при оскарженні судового рішення з підстави, передбаченої п.1 ч.2 ст.389 ЦПК за відсутності інших технічних дефектів скарги заявника, касаційне провадження у будь-якому випадку підлягає відкриттю.

Не дають чіткої відповіді положення пункту 1 частини 2 статті 389 ЦПК України і на питання щодо випадків неврахування судами апеляційної інстанції не лише висновків ВС, а й ВСУ. Частина 4 статті 263 ЦПК визначає, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Водночас ми вважаємо, що неврахування судом апеляційної інстанції при ухваленні постанов висновків ВСУ є підставою для скасування таких постанов на підставі пункту 1 частини 2 статті 389 ЦПК, виходячи з такого. Підпунктом 7 пункту 1 Перехідних положень до ЦПК встановлено, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України. Інакше кажучи, суди першої та апеляційної інстанції позбавлені можливості відступати від правових позицій, викладених у постановках ВСУ, при розгляді конкретної справи. Натомість, якщо під час розгляду конкретної справи цими судами, Верховним Судом переглядається судові рішення у подібних правовідносинах (в іншій справі) у касаційному порядку, то провадження в першій справі може бути зупинене до закінчення перегляду другої справи в касаційному порядку (п. 10 ч. 1 ст. 252, п. 14 ч. 1 ст. 253 ЦПК України).

Про необхідність урахування правових позицій ВСУ свідчать також наступні обставини. Так, Верховний Суд у постановках від

24.01.2018 року у справі №911/462/17, від 01.03.2018 року у справі №910/7109/17 при вирішенні спору посиляється на висновки ВСУ у подібних правовідносинах [19], [16]. Окрім цього, у постановках від 16.01.2018 року у справі №377/237/15, від 16.01.2018 року у справі №207/2008/15-ц Верховний Суд, керуючись ч.4 ст.263 ЦПК, все ж врахував позиції ВСУ [18], [17]. Зрештою, у випадках не застосування Верховним Судом правових позицій ВСУ перший покликається не на те, що висновки ВСУ не можуть враховуватися при розгляді спору як такі, а на те, що висновки ВСУ, сформульовані у постановках та на які посилався учасник справи, не були релевантні до спірних правовідносин [13], [15].

Принагідно зауважуємо, що пункт 1 частини 2 статті 389 ЦПК передбачає «неврахування» висновку ВС, а не просто відсутність посилання на такий у тексті прийнятої судом апеляційної інстанції постанови. Інакше кажучи, пункт 1 частини 2 статті 389 ЦПК у цьому контексті стосується саме змісту, а не форми судового рішення. Труднощі у застосуванні пункту 1 частини 2 статті 389 ЦПК України спричиняє також формулювання «крім випадку наявності постанови ВС про відступлення від такого висновку». По-перше, така юридична техніка фактично покладає на касатора додатковий обов'язок слідкувати за найновішою судовою практикою в умовах відсутності будь-яких офіційних інформаційних систем, котрі обліковують актуальні правові позиції Верховного Суду. Разом з тим, неважко уявити ситуацію, коли правову позицію ВС вже змінено, проте постанову із такою позицією ще не доведено до відома широкого загалу. По-друге, ч.2 ст.416 ЦПК зобов'язує викладати висновки щодо застосування норми права лише палату, об'єднану та Велику Палату, проте більшість постанов ВС ухвалюються на рівні колегії, які(постанова) до того ж можуть бути суперечливими. Чи можна тоді не враховувати правові позиції колегій ВС? На нашу думку, все ж таки раціональним видається врахування позицій колегій суддів ВС, хоча існують позиції, що прийняття постанови судом касаційної інстанції і не

означає формування по ній відповідного висновку [21], [22].

Відповідно до пункту 2 частини 2 статті 389 ЦПК підставою для скасування судового рішення є вмотивоване обґрунтування необхідності відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні. Особливості застосування даної підстави частково співпадають із передбаченою пунктом 1 частини 2 статті 389 ЦПК, а саме – в частині «подібних правовідносин» та відсутності законодавчо закріпленого визначення терміну «висновок суду». Проте пункт 2 частини 2 аналізованої статті окремо передбачає і власні умови застосування цього положення. Так, при поданні касаційної скарги на підставі пункту 2 частини 2 згаданої статті заявник повинен вказати постанову ВС, яку застосував суд апеляційної інстанції; коротко сформулювати правовий висновок, відступити від якого має намір касатор; обґрунтувати необхідність такого відступу.

На наше переконання, аналізована підстава передбачає надмірний перелік оціночних категорій, зокрема, «вмотивованість», «обґрунтованість», «подібність». Крім того, концептуально при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження, суд мав би дотримуватися формальної моделі поведінки, а не аналітичної, тобто поверхово досліджувати зміст касаційної скарги, оскільки матеріали провадження ще не витребувані судом касаційної інстанції. Така позиція підтверджується змістом пункту 4 ч.1 ст.396 ЦПК, який дозволяє суду закривати касаційне провадження у випадках передчасного висновку про необхідність його відкриття. Відтак, дослідження обґрунтованості та вмотивованості має здійснюватися при розгляді справи по суті. Таким чином, значення та ефективність такого касаційного фільтру по суті нівелюється.

Згідно із пунктом 3 ч.2 ст.389 ЦПК України судові рішення може бути оскаржено також у випадках, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання

застосування норми права у подібних правовідносинах. Як бачимо, особливості застосування даної підстави також залежать від «подібності правовідносин». Також, необхідно пам'ятати, що пункт 3 передбачає відсутність висновку ВС у принципі, а не лише в оскаржуваному рішенні. Думається, що проблемним є одночасне посилення заявника на пункти 1 та 3 ч.2 ст.389 ЦПК, які, на наш погляд, є взаємовиключними. Із аналізу судової практики вбачається, що для відкриття касаційного провадження за даною підставою достатнім є покликання касатора на відповідний пункт статті 389 ЦПК [28], [26].

Напевно, найбільш складною у правозастосуванні є підстава, передбачена пунктом 4 ч.2 ст.389 ЦПК. Цитований пункт фактично відсилає нас до положень статті 411 ЦПК. Так, судові рішення підлягає скасуванню, серед іншого, з підстав, передбачених частиною 2 статті 411 ЦПК, інакше кажучи, йдеться про грубе порушення норм процесуального права, які є безумовною підставою для скасування судового рішення. Також судові рішення підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд з таких підстав:

а) порушення норм процесуального права;

б) такі порушення унеможливили встановлення фактичних обставин у справі;

в) фактичні обставини мають значення для правильного вирішення справи, якщо:

- суд не дослідив зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1-3 частини другої статті 389 ЦПК; або

- суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження; або

- суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; або суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів.

V. Висновки

Отже, за наслідками дослідження можна дійти до наступних висновків:

1. Касаційне провадження у сучасному цивільному процесі є постапеляційною формою перегляду судових рішень, зміст та призначення якої полягають у гарантуванні виконання завдань цивільного процесу на основі реалізації принципів останнього.

2. Суд касаційної інстанції є судом права, а не факту.

3. Приналежність до категорії «суб'єктів права на касаційне оскарження» не завжди обтяжена участю у справі.

4. Ідея імплементації касаційних фільтрів є позитивним заходом у формуванні інституту касаційного оскарження, позаяк такі є елементом самообмеження юрисдикції Верховного Суду та призначені на його розвантаження від перегляду надмірної кількості справ.

5. Чинне правове регулювання касаційних фільтрів (підстав для оскарження судових рішень) є далеким від ідеального та потребує вдосконалення з огляду на недоліки, висвітлені в ході дослідження. При цьому, для ефективного застосування «касаційних фільтрів» необхідно також:

- забезпечити учасників процесу єдиною інформаційною системою обліку актуальних правових позицій Верховного Суду;
- напрацювати уніфікований метод відображення правових висновків у судовому рішенні;
- вжити заходів для недопущення формування окремих практик правозастосування у подібних правовідносинах у межах різних апеляційних округів.

Література

1. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 році [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf.

2. Барсук В. «Фантомний» інтерес [Електронний ресурс] / В. Барсук, О. Маліневський – Режим доступу до ресурсу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/fantomniy-interes.html>.

3. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України : дис.

... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Біда Катерина Михайлівна. – К., 2005. – 195 с.

4. Гулько Б. Верховний Суд – не суд факту, а суд права [Електронний ресурс] / Б. Гулько – Режим доступу до ресурсу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/457146/>.

5. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

6. Луспеник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування [Електронний ресурс] / Д. Луспеник // Судебно-юридическая газета. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsilvilnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>.

7. Луспеник Д. Система перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: відповідність міжнародним стандартам та ефективність [Електронний ресурс] / Д. Луспеник. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/737883/>.

8. Мінченко Р. М. Касаційне провадження: об'єкти та суб'єкти касаційного провадження [Електронний ресурс] / Р. М. Мінченко // Наукові праці НУ ОЮА.

9. Постанова ВП ВС від 05.12.2018 року у справі №522/2202/15-ц.

10. Постанова ВП ВС від 11.02.2020 року у справі №922/614/19.

11. Постанова ВП ВС від 12.12.2018 року у справі №761/31121/14-ц.

12. Постанова ВП ВС від 26.06.2019 року у справі №587/430/16-ц.

13. Постанова КГС у складі ВС від 09.02.2018 року у справі №906/538/16.

14. Постанова КГС у складі ВС від 11.07.2018 року у справі №911/2635/17.

15. Постанова КГС у складі ВС від 12.03.2018 року у справі №910/5001/17.

16. Постанова КЦС у складі ВС від 01.03.2018 року у справі №910/7109/17.

17. Постанова КЦС у складі ВС від 16.01.2018 року у справі №207/2008/15-ц.

18. Постанова КЦС у складі ВС від 16.01.2018 року у справі №377/237/15.

19. Постанова КЦС у складі ВС від 24.01.2018 року у справі №911/462/17.

20. Постанова ОП КГС від 07.12.2018 року у справі №924/1256/17.

21. Рішення окружного адміністративного суду Івано-Франківської області від 05.03.2018 року у справі №809/109/18.

22. Рішення окружного адміністративного суду Івано-Франківської області від 09.02.2018 року у справі №809/24/18.

23. Судді загальних судів західних областей України обговорили з суддею Верховного Суду значення висновків ВС щодо застосування норм права у цивільних справах [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/689380/>.

24. Ухвала КАС у складі ВС від 19.07.2018 року у справі №П/811/1170/16.

25. Ухвала КЦС у складі ВС від 08 квітня 2019 року у справі №291/1008/18.

26. Ухвала КЦС у складі ВС від 13.04.2020 року у справі №607/3119/19.

27. Ухвала КЦС у складі ВС від 14 лютого 2020 року у справі №463/2390/15-ц.

28. Ухвала КЦС у складі ВС від 22.05.2020 року у справі №662/211/19.

29. Ухвала КЦС у складі ВС від 23 січня 2019 у справі №219/4727/18.

SUMMARY

The publication is focused on the analysis of specific features concerning the legal institute of the cassation proceeding. The topicality of this analysis is predestinated by the latest adjustments of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding cassation filters.

The article clarifies which participants of the civil process have the right to submit a cassation appeal. It is stated that the right to file a cassation complaint appertains both to parties of the proceeding and to other persons, who did not take part in the proceeding, in case the court's ruling affects their rights, interests or obligations.

Moreover, it is defined that the opportunity to obtain the cassation proceeding participant's status, namely the party of the proceeding, does not obligatory depend upon the fact whether one was involved into hearing while the first instance court or the court of appeal were considering the case. However, as indicated in the article, the above-mentioned might be justifiable only in situations, when referral to the court is believed to be the realization of legal capacity of bodies and persons that are empowered to bring a case to court according to national legislation. Furthermore, particular attention is paid to current approaches of the Supreme Court regarding cases, where prosecutor acts as a participant of the cassation proceeding.

As to "other persons, who did not take part in the proceeding, in case the court's ruling affects their rights, interests or obligations" it has been noted that appellate barriers would be purposeful. Such a conclusion was made proceeding from the competence of the appellate court, primarily because of the ability to repeal its former ruling.

The authors explored, inter alia, cassation filters in the view of their effectiveness and modalities for applying. It has been found that legal regulation regarding cassation filters should be improved.

Key words: civil proceedings, civil procedure, cassation filters, cassation proceeding.